УКРАЇНА – РЕЛІГІЯ

Квасюк Л.В. (Острог)

ДОГМАТИЧНО-КАНОНІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ УНІЇ РУСЬКОЇ ТА ЗАХІДНОЇ ЦЕРКОВ У РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ У «ГАРМОНІЇ» (1608) ІПАТІЯ ПОТІЯ

У статті аналізується полемічний твір «Гаръмонія, альбо согласіє вери, сакраментовъ и церемоней...» (1610) уніатського проповідника Іпатія Потія в контексті догматично-канонічного обгрунтування унії Руської церкви з Католицькою на основі спільності у вірі, у Святих Таїнствах та церковних обрядах.

Звернення до матеріалів релігійної полеміки кінця XVI – початку XVII ст., що була актуалізована наслідками Берестейської унії 1596 р., залишається й надалі актуальним у суспільно-релігійному дискурсі сучасної України, що представлена розділеними церквами зі своєю самобутністю та переплетенням різних культур. Одним із творців проекту унії – поєднання Руської церкви з Католицькою на території держави Речі Посполитої, у якій православна та католицька конфесії співіснували, був Іпатій Потій (1541-1613), що завжди оцінювався в історіографії з емоційним акцентом[1]. Але це, безумовно, визначний діяч унійного руху. Ось яку біографічну довідку про І. Потія подає Мелетій Соловій: «Адам Потій походив із старовинного шляхетського роду з Холмщини. Його батько був королівським дворянином, а пізніше писарем короля у Кракові. Саме у Кракові пройшли дитячі роки Адама. Після смерті батька хлопчик

[1] *Бережна Л.* Шукаючи «третій шлях»: есхатологія і спасіння у творах Іпатія Потія та Мелетія Смотрицького // Київська академія. – 2008. – Вип. 6 / Матеріали Міжнародної наукової конференції «Етика отців у київській богословській думці епохи Реформації (кінець XVI – початок XVIII ст.) (м. Київ, 20-23 вересня 2007 р.). – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 19.

знаходився під опікою короля і, припускають, що навчався у Краківській академії. Якийсь час він був на службі у князя Радзивила і там захопився ідеями кальвінізму. Адам Потій користувався довірою короля Жигимонта II Августа, у якого він працював приватним писарем аж до його смерті. Будучи при дворі, відрікся від кальвінізму і повернувся до віри батьків під впливом папського нунція у Польщі. Потій одружився з Анною, дочкою волинського православного князя Теодора Головні-Острожецького, яка померла та залишила йому дітей. Під її впливом, ймовірно, Потій перейшов у православну віру, а не в католицизм латинського обряду. Адам Потій був земським суддею (каштеляном) у Бересті, а пізніше і сенатором. Коли повдовів, погодився на прохання князя Острозького стати єпископом у Володимирі і Бересті, хоч і від цього втратив у економічно-матеріальному плані. Відтоді став прихильний до унії Руської церкви з Римом, брав активну участь у її приготуваннях, був послом Київської митрополії до Риму, головним діячем Берестейського синоду. Після смерті М. Рогози в 1599 році став його наступником на митрополії (1600-1613) і до смерті був оборонцем Берестейської унії»[1].

Діяльність Іпатія Потія з реалізації унійного проекту ставала предметом дослідження російських **істориків** М. Дмитрієва[2], Б. Флорі[3], які аналізували концепції унії в церковних та державних колах Речі Посполитої кінця XVI ст., та об'єктом їх студій не були твори полемічного письменства XVII, автором яких був І. Потій.

У нашій статті ми **наведемо** догматично-канонічне обґрунтування проекту унії Східної та Західної церков Іпатієм Потієм у його творі «Гаръмонія, альбо согласіє вери, сакраментовъ и церемоней…»[4] Назва полемічного трактату говорить про його основну ідею – показати, що «існує гармонія у вірі, в адміністрації Святих Тайн та в інших церемоніях між Східною церквою та Римським костелом». Цією думкою починається передмова до читача – русина чи римлянина. Потій вважає, що багато людей від незнання стороняться унії, говорять, що протестанти ближчі до Східної церкви, ніж римляни. Свою мету унійний проповідник бачить у тому, щоб навести найважливіші артикули для того, щоб показати, що між обома церквами панує згода і вони в тому, в чому згоджуються, є правдивими церквами та частинами правдивої церкви[5].

---

[1] *Соловій Мелетій М.* Мелетій Смотрицький як письменник // Записки ЧСВВ. Серія II, секція I: Праці; т. XXXVI. – Рим; Торонто, 1977. – Ч. I. – 224 с.

[2] *Дмитрієв М.* Концепції унії в церковних і державних колах Речі Посполитої кінця XVI ст. // Історичний контекст укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління: Матеріали Перших Берестейських читань (Львів, Івано-Франківськ, Київ. 1–6 жовтня 1994 р.) / Ред. Б. Гудзяк. – Львів: Ін-т історії церкви Львівської богословської академії, 1995. – С. 39-73.

[3] *Флоря Б.Н.* Внутренний кризис в православном обществе и проекты уний с Римом 90-х гг. // Дмитриев М.В., Заборовский Л.В., Турилов А.А., Флоря Б. Н. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – первой половине XVII в. / Б.Н. Флоря (отв. ред.). – М.: Индрик, 1996. – С. 136-137.

[4] Гармонія Восточной Церкви съ Костеломъ Римскимъ 1608 года // Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Кн. 2 / Русская историческая библиотека издаваемая археографической комиссией. Т. VIII. – Петербургъ, 1882. – С. 169-222.

[5] Там само. – С. 169-173.

Відповідно до назви, І. Потій поділив книгу на 3 частини. У першій говорить про віру, у другій – про Святі Тайни, а в третій – про церковні обряди.

У першій частині стверджує Потій, що Східна і Західна церкви визнають Бога в Трійці Святій Одного, Отця, Сина і Святого Духа, отже, три Особи, але тільки одне Божество неподільне. Як Східна, так і Західна Церква дотримуються символів віри: Нікейського, Царгородського, св. Атанасія, а протестанти деякі вже навіть відкинули віру в Св.Трійцю і саму назву Трійці викинули, бо такої назви, на їх думку, немає у Святому Письмі.

У цьому контексті Потій подає трактат про походження Святого Духа, зазначаючи, що майже всі Східні Отці вірили, що Святий Дух походить як від Отця, так і від Сина, а коли деякі з них вірили, що Святий Дух походить від Отця через Сина, то це, на його думку, те саме. Такими Отцями він називає: Атанасія, Василя Великого, Івана Золотоустого, Кирила Олександрійського та багатьох інших. Більше зупиняється полеміст на свідченнях, що стали джерелом відмінної інтерпретації питання походження Святого Духа між богословами Східної та Західної церкви.

Потій відкидає позицію Теофілакта, на яку посилалися тоді грецькі богослови, щоб довести походження Святого Духа від одного тільки Отця, тому, що Теофілакт жив уже в часи схизми (тобто розділення церков). Заперечує думку Теофілакта про те, що латинники приймають два початки Святого Духа. Вважає, що це не є правда (наслідує думку видатного богослова того часу Белярміна). Звертаючись до православних, які посилалися на слова Євангелія від Івана про те, що «Дух істинний від Отця походить» (Ів. 15: 26), наголошує, що вони мають пам’ятати, що той самий Іван каже також про Ісуса Сина Божого: «Все, що має Отець, є моїм, тому й сказав я вам, що Він (Святий Дух) від мене прийме і вам возвістить» (Ів. 16: 15). Наводить Потій приклад св. Кирила Олександрійського, який посилався на ці євангельські слова, і писав: якби Дух Святий не походив від Сина, то як би Син міг його «посилати»? Отця не посилає ані Син, ані Святий Дух не з причини старшинства, бо всі Божі Особи є рівні, але тому, що Отець не походить ні від Сина, ні від Святого Духа. Отець посилає Сина і Духа, бо вони від Нього походять: Син через народження, а Святий Дух через походження. Тому посилає Святого Духа і Син, бо він від Нього походить, як і від Отця. Але це походження треба розуміти «по Божому», тобто вічне воно! Коли ж де є згадка, що Святий Дух «посилає Сина між народами», то це треба розуміти «по-людському», щоб просвітити народи[1].

У кінці розділу про Святий Дух Потій згадує Отців Флорентійського Собору 1439 року, на якому, як греки, так і римляни погодилися на догматичну формулу, що Святий Дух походить від Отця або від Отця через Сина (не прийняв її тільки Марко з Ефесу). Дивним вважає те, що Русь називає цей Собор «листрикійським» (розбійничим)[2].

[1] Там само. – С. 176-186.
[2] Там само. – С. 186.

Спільним між Східною і Західною церквами, каже унійний проповідник, є вчення про Христа – Спасителя і Посередника. Критикує «нового теолога і старого баламута» Стефана Зизанія, який «договорився в своїм блуді до того, що немовби то Христос після свого вознесіння на небо перестав бути нашим посередником». Вказує, що це не відповідає Євангелії.

Посилаючись на Стефана Зизанія, Потій показує поширене у православних розуміння посмертної долі людини: праведні, які зійшли з цього світу без гріха, не є ще на небі, а лише після Страшного Суду разом з тілом будуть втішатися небесною нагородою; так само і грішники теж чекають Страшного Суду. Уніатський проповідник вказує, що греки і Русь визнають митарства та відкидають чистительний вогонь, що суперечить їх власним практикам, молитвам за померлих, тропарям, кондакам. Бо якщо немає чистилища, то зайва молитва за померлих, бо за тих, що є в небі не потрібно молитися, а засудженим і молитва не допоможе! – переконаний унійний проповідник[1].

Першу частину «Гаръмонії…» закінчує розділ про Церкву. У ньому І.Потій стверджує, що «Грецьку Церкву переміг Магомет, від якого вона залежна і падає перед ними на коліна. Зате Західна Церква під керівництвом Римських Архиєреїв непорушно проголошує Божу науку; до неї звертають свої очі земні царі, її месіонери проповідують навіть серед поган»[2].

У другій частині «Гаръмонії...», доводить Потій, що між обома церквами існує узгодження щодо Святих Таїнств: їх сім і мають вони ту саму силу. У Таїнстві Хрещення існують тільки обрядові відмінності: у Грецькій церкві дитину занурюють тричі у воду, а в Латинській зливають її водою. В одній і другій є «заборони і заперечення», помазання оливою оглашенних і подібні молитви. Грецька церква має свої обряди, наприклад, ходження навколо хрестильниці з дитиною, постригання волосся чи давання Пресвятої Євхаристії в уста новоохрещеному, а римляни кладуть дітям сіль і мажуть її слиною. Тайну Миропомазання мають греки зразу після Хрещення, а римляни дають її вже дорослим дітям і то тільки руками єпископів. Греки бувають недбайливі до свого мира, бо вживають старого, і навіть не мають формули освячення мира. Руські попи помазують миром оглашенних, а деякі мастять дитину салом, маслом або кров'ю[3].

Звинувачує Потій греків і русинів, що деякі з них перехрещують латинян проти виразної правди віри, що каже: «вірую… в єдине хрещення» (про перехрещення говорили требники Г. Балабана, Д. Наливайка). Так

---

[1] *Соловій Мелетій М.* Мелетій Смотрицький як письменник // Записки ЧСВВ. Серія II, секція I: Праці; т. XXXVI. – Рим; Торонто, 1977. – Ч. I. – С. 19.

[2] Гармонія Восточной Церкви съ Костеломъ Римскимъ 1608 года // Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Кн. 2 / Русская историческая библиотека, издаваемая археографической комиссией. Т. VIII. – Петербургъ, 1882. – С. 186-192.

[3] *Соловій Мелетій М.* Мелетій Смотрицький як письменник // Записки ЧСВВ. Серія II, секція I: Праці; т. XXXVI. – Рим; Торонто, 1977. – Ч. I. – С. 19-20.

русини відновлюють давню єресь, що вже була засуджена самими греками, – підкреслює прихильник унії.

У тайні Святої Євхаристії дві церкви спільні у вірі, що під час Служби Божої відбувається переміна хліба і вина в тіло і Кров Христову, і що служба Божа є жертвою за живих і померлих. А те, що дві церкви відрізняються вживанням квасного чи прісного хліба – це тільки обрядова різниця, бо греки вживають квасний хліб на знак того, що Христос прийняв на себе всю людину – з тілом і душею, а римляни вживають прісний хліб на знак того, що тіло Христове є чисте і без квасу гріха. Тут Потій наслідує вчення Геннадія Схолярія та св. Григорія Двоєслова. Обрядовою відмінністю є те, що греки причащають людей двома видами, а римляни тільки одним. Зрештою, хворих греки також причащають під одним видом, – нагадує пропагандист унії[1].

Тайна священства й покаяння, оливопомазання в обох церквах майже однакові. Дві Церкви дещо відмінні у священничому стані: греки мають протопопів, архімандритів, архієпископів, митрополитів і чотирьох патріархів, а римляни мають офіціялів, опатів, архієпископів, митрополитів і папу, що як Христовий намісник має владу над усіма єпископами. Всі ниці свячення здійснює єпископ, але єпископа святять три владики. У православній церкві один владика висвячував іншого владику, «там попи попів та дияконів ставлять», – іронічно зауважує щодо практики Східної церкви І. Потій[2].

Унійний проповідник звертається і до таїнства подружжя. Згадує, що грецьким та руським священикам дозволено одружуватися перед свяченням, але є й такі, що одружуються після висвячення, трапляються випадки двоєженства і троєженства, навіть ченці одружуються, наслідуючи Лютера, який, будучи монахом, взяв за жінку монахиню, частими серед священиків є й розлучення. Хвалить римлян, що вони зробили мудріше, коли не дозволили священикам женитися. Говорить Потій, що діти попів горнуться до священства не так з любові до Христового служіння, як задля церковних маєтків, часто не бажають вчитися. Тому унійний проповідник виступає за целібат кліру, вважає, що священик без родини успішніше може працювати для добра своєї церкви[3].

У третій частині «Гаръмонії» полеміст трактує відмінності в обрядах, постах, різних літургійних практиках. Нагадує, що греки й римляни постять щосереди і щоп'ятниці, а римляни – в суботу, є різниця між ними щодо постів перед Великоднем та Різдвом, але дві церкви зберігають свої традиції і не повинні засуджувати відмінні практики[4]. Протиставляє католиків та православних «євангеликам, які засуджують будь-які обряди

[1] Там само. – С. 20-21.

[2] Гармонія Восточной Церкви съ Костеломъ Римскимъ 1608 года // Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Кн. 2. / Русская историческая библиотека, издаваемая археографической комиссией. Т. VIII. – Петербургъ, 1882. – С. 210-212.

[3] Там само. – С. 212-213.

[4] Там само. – С. 216-217.

як людські вигадки». Робить висновок про те, що як греки, так і римляни, на відміну від протестантів, шанують знак хреста.

Отже, бачення І. Потієм унії між Руською та Католицькою церквами на території Речі Посполитої ґрунтується на єднанні двох церков на основі патристичної культури та соборної свідомості часів християнської єдності. На думку проповідника, введення унії не суперечить вірі й церкві, адже православна традиція залишається недоторканною (під православною традицію розуміється у першу чергу православний обряд). Джерелами «Гармонії» І. Потія були твори Беларміна, Геннадія Схолярія, Петра Скарги, Петра Аркудія, використання яких засвідчує богословську обізнаність та ерудицію автора полемічного трактату.

Мищак І.М. (Київ)

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті проаналізовано висвітлення істориками політики радянської влади по відношенню до церкви загалом, особливості ставлення держави до УГКЦ та УАПЦ, духовенство та віруючі яких у своїй більшості були прихильниками української незалежності та активними учасниками національно-визвольного руху.

Звільнення західноукраїнських земель від гітлерівських загарбників і приєднання Закарпаття до Радянської України завершили процес об'єднання українських земель. Водночас влада розпочала інтенсивну радянізацію краю та суспільні перетворення, які значною мірою змінили традиційний спосіб життя місцевого населення. Значні випробування випали на долю церкви, яка була одним з найбільш шанованих інститутів на Західній Україні. Ліквідація Української греко-католицької церкви (УГКЦ), Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), переслідування й арешти незгодних з політикою держави священиків, втручання в діяльність інших конфесій, закриття храмів стали повсякденною картиною радянської дійсності. Відповідно навіть праці з історії церкви стали для радянської історіографії практично винятковим явищем. Певну увагу радянські історики приділяли лише УГКЦ та дещо менше УАПЦ, тавруючи їх як зрадників українського народу та прислужників нацистів. Показовими в цьому плані стали статті й брошури офіцера КДБ К. Гальського, опубліковані під псевдонімом Клим Дмитрук[1].

[1] *Дмитрук К.* Під штандартами реакції і фашизму. Крах антинародної діяльності уніатської та автокефальної церков. – К., 1976; *Дмитрук К.* Безбатченки. – К., 1980; *Дмитрук К.* Приречені. – Львів, 1981; *Дмитрук К.* В одній імперіалістичній упряжці. – К., 1982; *Дмитрук К.* Униатские крестоносцы: вчера и сегодня. – М., 1988 та ін.